

A Horthy-korszak munkáskönyvtárai

„Semmiképpen sem szükséges a modern nyilvános könyvtár berendezésénél más mértékkel mérni a könyvtár proletárolvasóinak, mint az ún. művelteknek. Mert semmivel sem alacsonyabbrendű azoknak a könyvszükséglete, mint ezeknek. . . Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében és mindenki van fogékony a jó olvasmány iránt. S így a válogatásnál csak egy kritériumunk lehet: az ízlésben legfejlettebb és fogékonyágban legdifferenciáltabb olvasó szükséglete.”

Szabó Ervin

A budapesti munkáskönyvtárak, pontosabban azok a gyűjtemények, melyek látogatói nagyobb részt a főváros munkásságából kerültek ki, a két világháború közötti időszak népművelésében mostoha sorsot vállaltak. Pedig a munkásság önálló kezdeményezéséből született olvasóköri köröknek és közhasználatú könyvgyűjteményeknek gazdag múltja volt Magyarországon; igaz, létrehozásukat legtöbbször nem a honatyák hivatalos gondossága, hanem egy-egy politikai vagy anyagi súlyával fellépő, szociális érzésű külön, áldozatkész baloldali értelmiségi vagy liberális politikai mozgalom kezdeményezte. Így a Magyar Tanácsköztársaság megdöntését követő idők munkáskönyvtárának gyakorlatát számos hagyomány és tapasztalat segíthette, s három fő forrásra támaszkodhatott: az első világháborút megelőző „békeidők” öntevékeny olvasóköreire, Szabó Ervin és munkatársai tudományos könyvtárpolitikai munkásságára és a proletárállam könyvtárügyére.

A Fővárosi Könyvtár és hálózata

Budapesti munkáskönyvtáraink közül a népművelés hivatalos szervezésével a Fővárosi Nyilvános Könyvtár, valamint az ún. népkönyvtárak tevékenysége állt leginkább összhangban. E gyűjtemények anyagának válogatásakor az a törekvés érvényesült, hogy politikailag lojális, illetve semleges tartalmú könyvek kerüljenek az olvasók kezébe.

A Fővárosi Könyvtár hőskora a század elejére esik; a magyar könyvtári kultúra legkiemelkedőbb képviselői — lépést tartva a korszak színvonalával — ekkor dolgozták ki a könyv társadalmisításának, közkinccsé emelésének jövődjét. Haladó könyvtártudásaink egyúttal a magyar munkásmozgalom élharcosai voltak, s 1919-ben a népművelés országos kiépítésének misszióját bízta rájuk a Tanácsköztársaság. Dienes László, Madzar József, Kóhalmi Béla helyett ekkor a Szabó Ervinről elnevezett Fővárosi Könyvtár élére a szocialista könyvtár-elmélet tartalékseregének munkásai léptek. Braun Róbert vezetésével nagyszabású könyvtárépítő munka kezdődött. Minden kerületben 15—20 000 kötetes fiók-könyvtár létesítését tervezték, könyvtárosképző szakiskolát szerveztek, s a 133 nap megannyi gondja között is volt erejük két új könyvtár, a budai 6-os és az angyalföldi 7-es megnyitására.

A magyar könyvtárügy forradalmi örökségéhez huszonöt éven át csak kevesen mertek közeledni, Szabó Ervinnek és követőinek tanítását a könyvtárak hivatásáról hallgatásba temették. Mind a Központi Könyvtár, mind a fiókkönyvtárak anyagát gondosan „megtisztították” a felforgatónak ítélt irodalom széles értelmű jelenlététől, s a Tanácsköztársaság gazdag anyagának maradványait értéktelen ponyva- és kommerszirodalommal töltötték fel. Az ellenforradalom első néhány esztendeje alatt a város közkönyvtárai mind az állomány tartalmi összetételét, mind a gyarapodást és az olvasók számát tekintve jelentős hanyatlást mutattak. Nem egy fiókkönyvtár működése évekig szünetelt, s bár a Fővárosi Könyvtárat és hálózatát használhatta „minden budapesti nagykorú főbérleti lakos, aki személyazonosságát (arc képes igazol-

vánnyal) és lakását (rendőri bejelentőlappal, lakbérfizetési nyugtával vagy lakbérkönyvecskével) igazolja”, vagy akiért a fenti előírásoknak megfelelő egyén felelősséget vállalt, a munkásolvasók számaránya alig emelkedett. A könyvtárlátogatók gerincét különböző foglalkozási értelmiségiek, tisztviselők, közép- és főiskolai tanulók, háztartásbeliek képezték, s munkásolvasók a 13 kerületi fiók közül csak a 2-es, 7-es és 8-as számút látogatták viszonylag nagyobb számban. 1925-ben, az ellenforradalmi rendszer stabilizációjának kezdetén az újonnan beiratkozott 1715 olvasónak mindössze 2,3%-a,

1926-ban a könyvtár	13 023 olvasójából	409
1928-ban	15 789	381
1931-ben	18 015	930
1934-ben	15 856	1209
1937-ben	20 478	1674
1940-ben	24 536	3039
1942-ben	27 700	3658

volt munkás, ill. „bérmunkás és kereskedelmi alkalmazott” (a Fővárosi Könyvtár Évkönyvének adatai szerint).

Gyakorlatilag tehát a Fővárosi Könyvtár csak annyiban tekinthető munkáskönyvtárnak, amennyiben munkások is szerepeltek olvasóköri körében. Ez azonban önmagában kevés, hiszen az érdeklődés felkeltésére, a könyv és a könyvtár népszerűsítésére, az olvasók irodalmi ízlésének formálására nem fordítottak gondot. A tájékozottság ifjabb testvére a gondolkodásnak, a gondolkodás a felismerésnek, s ez utóbbi mint „nem kívánatos elem”, polgárjogot veszített Horthy-Magyarországon.

Népkönyvtárak

Az általános műveltség terjesztésére hivatott népkönyvtárak felvilágosító és gondolatébresztő szerepétől még kevésbé kellett tartani. Négy alapítást a könyvek mennyisége határozta meg: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1927-ben berendezett új kölcsönzőállomásai közül a 256 kötet alapállományú nagy, a 171 és 144 kötet közép és a 135 kötet alapállományú kis könyvtárnak számítot. S bár vidéken gyakoribb volt, Budapesten sem volt ritka a vándorkönyvtár 30 (!)—100 kötetnyi gyűjteményével. Ma alig akad könyvedvelő család Magyarországon, melynek házikönyvtára ne haladná túl ezeket a számokat, s a könyvtárközi kölcsönzés útján különleges olvasói igényeket is kielégítő közművelődési hálózat legkisebb állandó egysége, a fiókkönyvtár sem indulhat 600 kötetnél „soványabb” állománnyal.

A külföldi rokonintézmények gyakorlatából hazai népkönyvtáraink számára kétféle minta kínálkozott: a kötöttebb német, és a szabadabb nyugati könyvtárpolitika lehetősége. Mindkét megoldás a múlt század második felében alakult ki, de céljában és szellemében lényeges különbséget mutatott. Míg a német könyvtárügy azon fáradozott, hogy megőrizze a szellemi arisztokrácia tudományos kiváltságait, addig a szabadelvű, anyagi lehetőségeiben is kevésbé korlátozott angol—amerikai könyvtárvezetés az állomány és az olvasókör kiszélesítését tar-

totta feladatának. S bár a haladó szakmai közvélemény itthon is nagyra értékelte a nyugati törekvéseket, a hivatalos népművelés sem az első világháború előtt, sem azt követően nem tudott szakítani következetes és minden területre egyaránt kiterjedő német orientációjával, annak ellenére, hogy a német típusú könyvtáraknak nem csupán szelleme, de szakmai felkészültsége is az említett kultúrák árnyékában maradt. Ennek kapcsán írta Szabó Ervin a századfordulón:

„A tudomány és a könyvtárak érdekei egyaránt megkövetelik egységes katalógizálási szabályok követését. Angliában, Amerikában már régen, s most már Olaszországban és Franciaországban is meghonosodtak. Előreláthatólag az egész német birodalom könyvtárai is elfogadják majd a porosz szabályzatot. Vajon Magyarországon e téren is addig várnak, amíg éppen a német példát lehet majd követni?”

Budapesten a harmincas évek elején csaknem fél-száz népkönyvtár működött, de az évtized második felére ez a szám valamelyest apadt. A sikertelenség, melyet hivatalos körökben soha nem ismertek el ugyan, de statisztikák tanúskodnak róla, a könyvek kevély számán és a gyarapítás elégtelenségén kívül főleg tartalmi okokra vezethető vissza. Szabó Ervin jellemzése az első világháború előtti népkönyvtárak „népszerűségéről” semmit nem említett érvényéből:

„... e gyűjtemények könyvanyaga túlnyomórészt úgy van összeválogatva, mintha az olvasók valamifajta szellemi kiskorúak, a művelt emberek szép dolgokra éretlenek és az élő világból kikapcsolt alvajárók volnának. Népies könyvek, a nép számára lezárt irodalom, a gazdasági, társadalmi, politikai, vallási küzdelmek „kényes” kérdéseivel szemben a pártatlanság hazug mezébe öltözködött és elavult tudomány — szóval, amolyan szellemi gyámság alatt állóknak szánt szegény-házi koszt: ez a régimódi népkönyvtárak anyaga — és programja. A magyar tapasztalat is bizonyítja, hogy ez a koszt senkinek sem kell — hisz az összes magyar népkönyvtárak együttvéve nem forognak meg egy évben annyi könyvet, mint egy közepes angol város, például Bristol, vagy Salford egymagában...”

De a könyvtári jegyzékek összeállításakor még a hivatalos kultúrpolitika válogatási szempontjain túl is érvényre jutottak egyéni tényezők, a különböző kiadók és kiadványok korrupciós előnyeinek formájában.

„Szociológiát természetesen hiába keresünk ezekben a jegyzékekben, mert ez tilos volt abban az időben a nép számára. Az illetékes minisztériumi szervek ehelyett Tábori Kornél: Vidám büvészet, Prohászka: Diadalmas világnézet, Tóth Tihámér: Tiszta férfiúság, Kemechey: Mussolini, Tormay: Bujdosó könyv című könyveit iktatták be a Népkönyvtárakba. Ezek a hivatalos könyvtári jegyzékek — eltekintve a pár besorozott klasszikustól — nem jelentettek tervszerűen összeválogatott és valóban a nép igényeit kimerítő, fejlesztő értéket, hanem egyedül a bizottság rostjában átkerült és kiadói megvesztegetés útján felvett érdekek erőszakolt propagálását” — írta erről Tiszay

Andor. Folyóiratokat, újságokat a népkönyvtárak nem szereztek be. Ma már nem kétséges, hogy a gyűjtemények fővárosunk kulturális életében nem töltöttek be számottevő szerepet.

Üzemi könyvtárak

A budapesti gyárak és üzemek könyvtári „befektetéseiről” viszonylag kevés adat maradt fenn. A szervezett munkásság szívesebben választotta ki olvasmányait szakszervezeteinek szabad légkörében, mint a gyári „munkáskaszinók” figyelő falai között.

Rézler Gyula módszeres szociológiai vizsgálódásai nyomán egy 1000 munkást foglalkoztató textilgyár könyvtáráról készült gyorsfénykép. Helyszín a Kammer-gyár, az idő 1941. „A munkáskereső felhasználásáról folytatott nemzetközi vizsgálatok megállapították, hogy az átlagos munkáskeresőből az elsőrendű szükségletek kielégítése után semmi, vagy csak igen kevés marad a másodrendű, ún. kulturális szükségletek kielégítésére. Ezzel szemben ugyancsak köztudomású tény és mi magunk is megállapítottuk a Kammer-munkások kulturális viszonyaival foglalkozó fejezetben, hogy a munkások jó része nagy szomjúsággal viseltetik az értékesebb vagy kevésbé értékes kultúrjavak iránt. Sajnos ezeket a maga erejéből egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben képes elérni, tehát szüksége van szervezeteinek vagy munkaadóinak ebbeli segítségére” — írja a szerző.

A gyár munkáskaszinója 1938-ban alakult meg, s ennek szerves része a mennyiségét tekintve nem jelentéktelen, 1200 könyvet tartalmazó könyvtár. Az állomány 80%-a szépirodalom, 5% a kalandos műfajokat képviseli, s 15% az ismeretterjesztés szolgálatában áll. Az összeállítás tartalmi szempontjairól nincs adatunk, de forrásunk szerint Tamási Áront, Gárdonyit, Márai Sándort, Nyírő Józsefet, Móráit, Mikszáthot és Vernét keresik legtöbbször. „Általában azokat a könyveket szeretik a munkások, amelyekben életet, mozgást, kalandot, szabadságot találnak. Ezért van nagy sikerük a külföldiek közül az amerikai írónak.” A könyvtár fennállása óta eltelt esztendőik alatt egy munkás átlag kétszer cserélt könyvet, s ebből valószínűnek látszik, hogy a könyvterjesztésnek ez a formája sok helyen az érdektelenségbe merült. Oka a könyvterjesztés módjának szakszerűtlenségével, a könyvtár anyagának kiválasztásával és a háborús idők fokozott életküzdelmeivel egyaránt magyarázható. Ha egy-egy kisebb-nagyobb vállalkozás mégis fenntartotta könyvtárát (133 vizsgált iparvállalatból 48-nak, azaz 36,1%-nak volt a fentiekhez hasonló gyűjteménye), a könyv megkedveltetésére, az olvasótábor megszervezésére aligha fordított gondot.

Talán a fenti vázlat alapján is belátható, hogy a nagyszámú budapesti munkásság könyvigényét ezek az intézmények sem kielégíteni, sem fenntartani nem tudták. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy a munkásság figyelme a szakszervezeti könyvtárak irányába fordult. Valamennyi szakszervezet tudatosan bővítette olvasókörét és anyagát, s így 1927-ben a kölcsönzések száma már 164 000 körül mozgott; 34 nagyobb szakszervezeti könyvtárra ekkor átlagosan 2804 kötet jutott. Szembetűnően kedvezőbb arányok ezek, ha összehasonlítjuk a népkönyvtárak helyzetével és forgalmával, különösen a gyors ütemű gyarapítás tekintetében: 1926-ban 80 435, 1929-ben már 96 616 kötet volt a fővárosi szakszervezetek birtokában, s így az új könyvek száma rövid idő alatt 16 181 kötetrel, vagyis 20,1%-kal nőtt. A vas munkások, a magántisztviselők és a nyomdászok könyvtára meghaladta, a famunkásoké megközelítette a 10 000 kötetet. De túl az impozáns számokon, melyek lehetővé tették a választást kinek-kinek érdeklődési köre szerint, szembetűnő különbség mind a Nyilvános Könyvtárhoz, mind a népkönyvtárakhoz képest a könyvek beszerzésének tudatossága, az állomány pártosságá, s ha a különböző gyűjtemények árnyalataikban tükrözték is a szakszervezet vagy a könyvtár vezetésének több-kevesebb radikalizmusát, a munkásmozgalom sajtóját és kézikönyveit, a haladó hazai és világirodalom kiadványait mindannyian igyekeztek megszerezni.

Tegyük tartalmi összehasonlítást a népkönyvtárak és a szakszervezeti könyvtárak állománya között. Idéztünk Tiszay Andor népkönyvtári alaptételének leírásából, s most kiegészítjük néhány később említett könyvvel: Faraday: A mustrák, Csűry: Magyar lakodalom, Sajó Sándor: Muzsikaszó, Bak-say: Szederdinák, Goldsmith: A wakefieldi lelkész I—II. kötet, Móczár Jolán: Nagy idők koldusai, Szabó Mária: Magamtól — másokig, Toma: Kálváriazók.

„A magyarországi szabómunkások és munkások szakegyesülete Budapesti csoportjainak könyvtárjegyzéke és szabályzata” ezzel szemben még a Tanácsköztársaság előtt jelenhetett meg. Állománya nem éri el a kétezer kötetet, de a politikai irodalomban gazdag: a szociáldemokrata mozgalom, valamint a polgári radikalizmus magyar és külföldi irodalma mellett Marx és Engels a Kommunista Kiáltványon kívül több más művével, Szabó Ervin csaknem valamennyi munkájával szerepel. „A Budapesti Cipőfőlérszék-készítő Munkások és Munkások Szakosztálya könyvtárának Új könyvjegyzéke” 1924-ben Szomogyi Béla emlékére jelent meg, s öt csoportra osztja fel a műveket. A szépirodalomban Ady, Arany, Babits, Balzac, Bródy Sándor, Dickens, Dosztojevszkij, Dumas, Eötvös Károly, Anatole France, Gárdonyi, Goethe, Gorkij, Herczeg Ferenc, Jókai, Kabos Ede, Kaffka Margit, Karinthy, Kóbor Tamás, Krúdy, Jack London, Maupassant, Mikszáth, Molnár Ferenc, Móricz, Révész Béla, Romain Rolland, Shakespeare, Strindberg, Tolsztoj, Verne, Wells, Wilde és Zola munkái találhatók legnagyobb számban. A társadalomtudományi munkákat Engels, Jászi, Kant, Kautsky, Kunfi, Lassalle, Marx, Szabó Ervin, Vanczák és Varga Jenő könyvei képviselik több kötetrel, de rendkívül gazdag anyagát találjuk e tematikai egységben a magyar munkásmozgalom sok más kiadványának és folyóiratának is. A természetudomány keretében főként népszerű egészségügyi tanácsadó-irodalom szerepel, míg a két legkisebb csoportban magyar és német nyelvű börtönügyi szakmunkák, valamint egyéb német nyelvű könyvek találhatók. A harmincas évek végéről szintén egy közepes nagyságú könyvtárat vizsgálunk: a „Villamos és HÉV alkalmazottak Országos Szövetsége” könyvtárában 4000 művet őrzött, köztük a magyar és a világirodalom klasszikusainak munkái mellett számos tudományos és ismeretterjesztő könyvet, Barbusse, Bebel, Bernstein, Darwin, Engels, Kropotkin, Lassalle, Marx és mások műveit. A korszak haladó irodalmának legkiválóbb képviselői, Aragon, Capek, Darvas József, Ehrenburg, Feuchtwanger, Féja Géza, Gábor Andor, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Egon Ervin Kisch, Thomas Mann, Nagy Lajos, Remarque, Révész Béla, Solohov, Várnai Zseni, Veres Péter, Arnold és Stefan Zweig és sokan mások szintén helyet kaptak a régi mesterek mellett.

Az ismertetett jegyzékből is látható, hogy mind a Tanácsköztársaság leverését követően, az ellenforradalom legsötétebb éveiben, mind pedig az ország faszálódásának döntő időszakában a forradalmi munkásmozgalom legnagyobb alakjainak, Marxnak, Engelsnek, de igen sok szakszervezet könyvtárában Lenin műveinek is számos kötete kölcsönözhető.

Rendkívül sokatmondó az alábbi összeállítás, melyet a Magántisztviselők Ady Endréről elnevezett könyvtára készített 1923-ban:

„A könyvek olvasottságának szerzők szerinti sorrendje a következő: 1. Jókai Mór, 2. Id. Dumas Sándor, 3. Dosztojevszkij, 4. Turgenyev, 5. Gorkij, 6. Zola, 7. Victor Hugo, 8. Anatole France, 9. Karinthy, 10. Mikszáth Kálmán, 11. Romain Rolland, 12. Dickens, 13. Ady Endre, 14. Farrere Claude, 15. Biró Lajos, 16. Beniczky, 17. Ohnet, 18. Courthés Mahler, 19. Eschtrut Nataly, 20. London Jack, 21. Bölsche, 22. Flaubert, 23. Shaw Bernard, 24. Gerhard Hauptmann, 25. Wilde Oscar, 26. Maupassant, 27. Leblanc Maurice, 28. Lagerlöf Zelma, 29. Thomas Mann, 30. Újhelyi Nándor, 31. Doyle A. Connan, 32. Daudet A., 33. Shakespeare, 34. Szabó Dezső, 35. Wells, 36. Móricz Zsigmond, 37. Strindberg, 38. Maeterlinck.”

Egy évvel később így alakult az „élmézőny”: „Jókai Mór 7,1%, Zola Emil 4,7%, London Jack 3,6%, Hugo Victor 3,5%, Maupassant Guy 2,3%, Anatole France 2%, Karinthy Frigyes 1,9%, Gárdonyi Géza 1,7%, Balzac Honoré 1,6%, Dosztojevszkij M. Fedor 1,6% . . .”

A szakszervezeti könyvtárak jó eredményei

Elmondhatjuk tehát, hogy a szakszervezeti könyvtárakban, ahol a jegyzékek, sőt a fenti összeállítás tanúsága szerint is „képviseletette magát” az értéktelen, maradi szellemű és minden művészi igényt nélkülöző irodalom, az olvasók túlnyomó többségét érett ízlésű, igényes könyvbarátnak ismerhetjük meg. Nagy szerepe volt ebben a szakszervezetek tudatos kulturmunkájának.

„A könyvek árának emelkedése a múlt év második felében olyan mértéket vett, hogy egy időben úgy látszott, le kell mondanunk új könyvek vásárlásáról. Azonban kulturbizottságunk módot keresett arra, hogy a könyveket a napi árnál olcsóbban szerezzük be, s így könyvtárunk kiépítése nem szenvedett hátrányt. Magától értetődő, hogy a könyvtár arányainak növekedése magával hozta a könyvtárlátogatók számának a gyarapodását is, akiknek igényei szintén emelkedtek. A kartársak egy része most már áttér a jobb könyvek olvasására, amiben nem kis érdeme van a könyvtár személyzetének, amely tudatosan igyekezett jobb könyvek olvasására szoktatni a könyvtárlátogatókat. Részletes statisztika még nem készült el, azonban az eddigi tapasztalatok mind azt mutatják, hogy olvasóink megcsömörlöttek a rossz irodalomtól, és a könyvtárlátogatók száma azért is gyarapszik, mert kartársaink tudják, hogy csak gondos válogatás után kerül könyv Szövetségünk Ady könyvtárának könyvespolcára. A könyvtárlátogatóknak egy jelentős része tudományos munkát olvas, ami a múltban csak ritkaságszámba ment és így a könyvtár tudományos részének kifejlesztése óriási nevelő hatással volt tagjainkra” — írták a magántisztviselők 1922-es jelentésükben.

A szervezett munkásság könyvtárainak helyzetét több tényező befolyásolta. A szakszervezeti mozgalom, mint a munkásmozgalom része, ha nem is volt a kormánykörök számára megnyugtató, mégsem jelentette a fő veszélyt. A leghaladóbb szakszervezetek tevékenységét a fehérterror sietett megakadályozni, más szervezetek munkáján pedig — a vezetők egy részének együttműködési készségén keresztül — rajta tarthatták a szemüket. A könyvtárak e titkos egyezségek árnyékában szabaddan lélegezhettek, mint a cenzúra poránan vergődő közkönyvtárak, sőt, anyagilag is függetlenebbek voltak: a munkás mindig többet és szívesebben áldozott állományfejlesztésre, mint a mindenkori horthysta népművelés. E mellett a népkönyvtár és a szakszervezeti könyvtár állományának tartalmi összehasonlítása minőségi különbséget tükröz. Az illegális magyar könyvkiadás, Moszkva, Berlin és Bécs kommunista emigrációjának szava így, munkásokon keresztül juthatott el munkásokhoz, s nyugodtan mondhatjuk, hogy az ellenzéki szakszervezeti gondolat tankönyveit a lojális szakszervezetek könyvtárából kölcsönözték ki. A szórakoztató, ismeretterjesztő és politikai nevelő feladat mellett súlyt helyeztek a munkásság szakmai felkészültségének elmélyítésére is.

A szakszervezeti könyvtárak jelentőségét nem lehet egyöntetűen megítélni. A könyvtárak gondozása, fejlesztése nem volt minden szakszervezet vezetőségének egyaránt szívügye. Az sem kétséges, hogy nemcsak a szakszervezetek könyvtáraiban dolgoztak népművelő hivatásuk magaslatán álló, az adott lehetőségek között is áldozatos munkát végző könyvtárosok. A húszas évek végén fővárosi szakszervezeteink felének könyvtári készlete 1000 kötet alatt volt, s gyarapításuk a továbbiakban sem haladt megnyugtató ütemben. Mégis, azt mondhatjuk, hogy a munkás-olvasómozgalom szervezésében egyedül a szakszervezeti könyvtárak értek el számottevő eredményt, s igen sokat tettek azért, hogy a hivatalos könyvtárpolitika évszázados mulasztásából egy keveset pótolni tudjanak.

A Kígyó utca

